

Висновки. Отже, в ході семіотичного аналізу прозових творів О. К. Глушка виокремлено таку кількість кодів: семічних – 58,9%, гномічних – 18,9%, проайретичних – 11,6%, герменевтичних та символічних – по 5,2%, морфологічні структури яких також виявилися доволі неоднорідними. Зокрема у морфологічних моделях герменевтичних кодів ключовими знаками виступають насамперед дієслова, що употужнюють інтерпретативну, інформативну, характеристичну й уточнювальну функційну здатність цих кодових сполук. Основу семічних кодів складають іменники та прикметники, що вказують на учасників художньої комунікації та місце її розгортання. В морфологічних конструкціях символічних кодів зафіксовано активізацію номінативної, уточнювальної, конкретизувальної та характеристичної функцій, що відбувається завдяки іменниковій парадигмі. Актуалізаторами проайретичних кодів найчастіше виступають дієслова. Семіотичний потенціал гномічних кодів та їхніх субкодів забезпечують іменники, що об'єктивують насамперед репрезентативну функцію.

Перспективи подальших розробок. У перспективі планується схарактеризувати категорійні параметри ключових знаків кодів і субкодів, представлених у творах О. К. Глушка.

Література:

1. Барт Р. S / Z: / Пер. с фр. Г. К. Косикова и В. П. Мурат; под ред. Г. К. Косикова / Р. Барт. – 3-е изд. – М. : Академический Проект, 2009. – 373 с. – (Философские технологии).
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / под ред., со вступ ст. и коммент. Ю. С. Степанова. – М. : Издательство «Прогресс», 1974. – 448 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови: Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів / І. Р. Вихованець, К. Г. Горденська; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
4. Глушко О. К. Кінбурн: історичний роман / О. К. Глушко. – К. : Рад. письменник, 1988. – 300 с.
5. Глушко О. К. Маслиновий гай: Оповідання / О. К. Глушко. – К. : Рад. письменник, 1981. – 165 с.
6. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? / Перевод с фр. С. Н. Зенкина. – М. : Издательство «Алетейя», СПб., 1998. – 302 с. (Институт экспериментальной социологии).
7. Папшева А. В. Применение категории «код» в лингвокультурологии / А. В. Папшева // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – Т. 12. – 2010. – № 3 (2). – С. 492–494.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2010. – 844 с.
9. Сколоздр О. Літературно-художня ономастика як предмет дослідження у вищій школі / О. Сколоздр // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. – 2010. – Вип. 50. – С. 355–360.
10. Хлебникова О. В. Семиотические коды в философском тексте [Электронный ресурс] / О. В. Хлебникова // Электронный научный журнал «Вестник Омского государственного педагогического университета». – Вып. 2006. – Режим доступа : <http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgru-11.pdf>; Название с экрана.

УДК 811.161.2'367.3

Т. В. Юрчишин,

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

ВИСЛОВЛЕННЯ УЗАГАЛЬНЕНОГО ЗМІСТУ ЯК ЕКСПРЕСИВИ

У статті здійснено прагмалінгвістичний аналіз висловлень узагальненого змісту та їх функціонування у ролі експресивів. З'ясовано ілюкативну мету вживання таких висловлень у мовленні та охарактеризовано відповідні мовленнєві ситуації на прикладі речень узагальненого змісту, дібраних з художніх творів українських письменників.

Ключові слова: висловлення узагальненого змісту, втішання, докір, експресиви, жалкування, мовленнєвий акт, нарікання, осуд.

В статье осуществлён прагмалингвистический анализ высказываний обобщённого смысла, а также их функционирования в роли экспрессивов. Определена иллокативная цель использования таких высказываний в речи и охарактеризованы соответствующие речевые ситуации на примерах предложений обобщённого смысла, выбранных с произведений украинских писателей.

Ключевые слова: высказывания обобщённого смысла, осуждения, речевой акт, сетования, сожаления, упрёк, утешения, экспрессивы.

The article deals with the function of generalized content statements as expressives in complex speech acts. The author analyzes the illocative purpose of using these statements and characterizes corresponding situations by using examples of generalized content sentences of Ukrainian writers.

Keywords: Generalized Content Statements, act of speech, expressive speech acts, blame, complain, regret, reproach, consolations.

Висловлення узагальненого змісту визначають як універсальні висловлення, логічною основою яких є узагальнене судження, а структурно-мовною базою – речення-узагальнення. Речення узагальненого змісту постають як синтаксичні одиниці, що містять загальні положення, висновки, які стосуються всіх людей безвідносно щодо місця й часу, та виходять під час комунікації за межі одноразового вживання, відображаючи кодовий характер мови [3, с. 18].

У контексті сучасної лінгвістичної парадигми актуалізується звернення до прагмалінгвістичного аналізу висловлень зазначеного типу, який дозволяє глибше пізнати їх комунікативну сутність. Основним об'єктом прагматичного аналізу є мовленнєвий акт, що трактується як створення відповідного речення в певних умовах з конкретною метою [4, с. 211]. Висловлення узагальненого змісту часто функціонують у ролі експресивів.

Експресиви – це мовленнєві акти, ілюкативною метою яких є вираження психологічного стану мовця, який виникає за умови щирості щодо певного стану справ та виявляється в межах пропозитивного змісту [5, с. 192].

Узагальнені висловлення в структурі складних мовленнєвих актів-експресивів реалізують апелювання до стереотипів, сприймаються як точка аксіологічного відліку систем загальноновизнаних ціннісних орієнтирів. Причиною звернення мовця при реалізації експресивів до висловлень узагальненого змісту є переживання нестандартних ситуацій, котрі виходять за рамки звичності та буденності. Для індивідуальної оцінки й переживання подібних моментів людині потрібна відвага, тому вона й вдається до вже готових знань та формул виходу з кризових ситуацій, що репрезентовані в висловленнях узагальненого змісту. Висловлення узагальненого змісту корелюють із такими класами експресивів, як докір, осуд, жалкування, нарікання, втішання.

Висловлення **докору** демонструють негативну реакцію мовця на вчинки чи поведінку слухача через показ негативних наслідків цих дій [1, с. 102]. При цьому комунікативним наміром мовця є вказати на провину слухача в наявному стані речей і спонукати змінити його. Апелювання в докорах до висловлень узагальненого змісту здійснюється не лише для того, щоб безпосередньо дорікнути адресату, вплинути на його волю, а й наголосити на доречності такого докору, посиляючись на загальносуспільні норми поведінки чи цінності. Узагальнення здебільшого вживаються при тих докорах, якими мовець прагне викликати в слухача почуття провини. Спочатку він безпосередньо висловлює власну суб'єктивну оцінку поведінки слухача, а згодом підкріплює її об'єктивною оцінкою суспільного загалу, вираженою у висловленні узагальненого змісту. Водночас мовець намагається зняти з себе відповідальність за вираження докору, який часто є неприємним та небажаним для співрозмовника, наприклад:

Параска. *Туди три верстви та назад три, то вже шість.*

Герасим. *Важко вже тобі пішки піти до Божого дому шість верстов! Худобу ганять в празник гріх. Блажен чоловік, іже скоти милує* (І. Карпенко-Карий). Чоловік докоряє дружині за те, що вона не хоче йти в церкву пішки. При цьому він негативно ставить до такого факту, й, умотивовуючи власну позицію, долучає узагальнене висловлення. Воно репрезентує суспільний погляд, що дає змогу Герасиму частково зняти з себе відповідальність. Водночас узагальнення надає докору більшої емоційної сили. Лексема *гріх* експлікує у висловленні оцінний компонент: поведінка слухача оцінюється як негативна з погляду моралі. Для досягнення сильнішого комунікативного ефекту мовець супроводжує узагальнене висловлення, що звучить як докір, іншою сентенцією, яка в непрямий спосіб аргументує попередньо висловлений докір: *Блажен чоловік, іже скоти милує*.

Реченнєві конструкції, що оформлюють висловлення узагальненого змісту, які супроводжують акти докору, відзначаються характерним лексико-семантичним оформленням. Зокрема, вони містять оцінні предикатні слова на зразок *гріх*, *не можна*, *не варто*, наприклад:

Наталка. *Я з Денисом і не криюся, одбила його од Марусі, та й байдуже!*

Гая. *Ай-ай! Гріх від подруги жениха одбивати.*

Наталка. *А ти Василя од Палажки не одбиваєш?*

Гая. *Отакіо!* (М. Старицький). У наведеному висловленні значення докору формується таким чином: мовець не може змінити ситуацію (її подруга вже відбила хлопця в іншої дівчини), тому адресантові залишається тільки вказати слухачеві на неправомірність його дій, виражаючи докір вигуком. Водночас мовець прагне викликати у слухача почуття провини й з цією метою використовує сентенцію *Гріх від подруги жениха одбивати*. Вказане узагальнене висловлення імплікує зміст на зразок: *Усім відомо, що не можна забирати щастя в іншої людини. Згідно з загальними нормами моралі та релігії це великий гріх. Тому ти робиш велику помилку, і повинна покаятися в цьому*. Таким чином мовець намагається вплинути на співрозмовницю та змінити її поведінку.

Отже, узагальнення у складі докору актуалізує невідповідність поведінки слухача та норм суспільної поведінки. У власне докорі мовець репрезентує свою оцінку певного стану справ, натомість узагальнене висловлення виявляє суспільну оцінку. При цьому думка мовця збігається з думкою широкого загалу, що й дозволяє адресантові дещо «відмежуватися» від висловленого докору, уникнути особистої відповідальності за словесну оцінку.

Мовленнєвий акт **осуду** виражає негативне ставлення суб'єкта оцінки як носія певних ціннісних уявлень до об'єкта оцінки, з яким пов'язана інша ціннісна позиція [2, с. 9]. Узагальнені висловлення у структурі складного мовленнєвого акту з семантикою засудження експлікують негативну реакцію суспільства на дії чи погляди слухача. Засуджуючи поведінку адресата або іншої особи, мовець пропонує власне бачення правильної унормованої поведінки, посиляючись при цьому на авторитетне та достовірне джерело – висловлення узагальненого змісту. Здебільшого він удається до висловлень генералізаційної семантики, коли йому необхідно висловити осуд, що торкається тонких, делікатних сфер буття (внутрішнього світу, почуттів тощо). Застосовуючи узагальнене висловлення, мовець частково знімає з себе відповідальність за неетичний вчинок та пом'якшує свій комунікативний намір, наприклад:

Пузир. *А Котляревський мені без надобності.*

Золотницький. *І як тобі не сором отаке говорити? Противно й слухати! Поети єсть сіль землі, гордість і слава народу* (І. Карпенко-Карий). Один зі співрозмовників засуджує життєву позицію, духовну бідність та жадібність іншого. Ілюктивну силу осуду маркують лексеми *сором*, *противно*, *підло*. Водночас для того, щоб умотивувати та підсилити свою негативну оцінку щодо адресата, він уживає відомий вислів, який додає осуду більшої гостроти та переконливості: *Поети єсть сіль землі, гордість і слава народу*.

Отже, у складних мовленнєвих актах-осудах спостерігається поєднання двох негативних оцінок: суб'єктивної (мовця), що репрезентує базовий акт, та об'єктивної (суспільства), яку відтворює узагальнене висловлення. Використання останнього дає змогу мовцеві засуджувати поведінку чи життєву позицію співрозмовника в пом'якшеній формі, висловлювати осуд тактовніше та водночас переконливіше.

Жалкування кваліфікуються як емоційні висловлення. Характерною особливістю цього мовленнєвого акту є те, що певна ситуація чи стан справ спричиняють у мовця страждання, болісні відчуття, жаль за втраченим. Здебільшого такі мовленнєві акти, яким притаманний високий ступінь суб'єктивності, функціонують у сфері приватних, міжособистісних стосунків. У їх основі лежать особистісні характеристики мовця, зокрема його досвід, знання, втілені в узагальнених висловленнях.

Функція узагальнених висловлень у складному акті жалкування полягає в тому, щоб показати типовість та закономірність певного стану справ і в такий спосіб допомогти мовцеві сприйняти несприятливі обставини через осмислення об'єктивних тенденцій, незалежних від волі чи бажання людини, наприклад:

– *У мене мати була не така вже й стара, війну пережила. Далі б їй жити, а вона так несподівано померла. Смерть не заобриси, не скажеш, щоб навідалася пізніше. От і з'явилася на нашому цвинтарі ще одна могила.*

– *Ну, з цим треба змиритися і жити далі, – промовила Бахурка* (Є. Гуцало). Мовець виражає свій душевний біль, тугу за померлою матір'ю сусідці. Базовий мовленнєвий акт жалкування доповнюється висловленням узагальненого змісту, яке акцентує невідворотність такого стану справ та вказує на закономірність неочікуваної смерті. Таким чином узагальнення виконує також додаткову функцію самозаспокоєння мовця, що перебуває в розпачі.

Ілюктивний намір мовця в мовленнєвому акті жалкування часто позначають лексеми *шкода*, *прикро* тощо, наприклад:

Варка. *Більше ми не будемо разом!*

Гнат. *Шкода. Воно все так: як є – не жалуєм, а нема – плачемо.*

Варка. *Нема за ким плакати, нема кого й жалувати* (І. Карпенко-Карий). Висловлене жалкування стосується розлуки, яка не відповідає бажанню мовця. Жалкування у складному мовленнєвому акті виконує також роль самозаспокоєння мовця: він розглядає власний досвід крізь призму досвіду інших людей і таким чином усвідомлює типовість ситуації та необхідність змиритися з наявним станом справ.

Отже, в складному мовленнєвому акті жалкування висловлення узагальненого змісту виявляють типовість прояву туги, журби в певних життєвих ситуаціях, репрезентуючи об'єктивні чинники, які зумовлюють таку почуттєву реакцію. При цьому вказані висловлення увиразнюють комунікативну настанову мовця, доповнюючи її ефектом самозаспокоєння.

Характерною особливістю мовленнєвого акту **нарікання** є те, що мовець скаржиться на певний стан справ. При реалізації цього акту здебільшого комунікативна настанова мовця полягає в тому, що він, усвідомлюючи неспроможність змінити якимось чином життєві обставини, відкриває співрозмовникові свій душевний стан, наприклад:

Жінка підхопила доньку на руки, приголубила, а та смоткала цукерку та позиркувала на гостю лукавими оченятами.

– *Нетривка вона у нас, – поскаржилась бабусі господиня, – все хворіє то одним, то другим. Хвороби завжди приходять до людей непрохано. Мені вже незручно на роботі: через день – бюлетень... А ваш онук, мабуть, у дитсадку?*

– *Та з нянькою. За шістдесят рублів наймають, – відповіла Шевчиха й чомусь відчула себе ніяково* (П. Бондарчук).

Жінка, господиня дому, скаржиться незнайомій бабусі на хворобливість маленької доньки. До базового акту нарікання вона долучає ще й висловлення узагальненого змісту, яке засвідчує типовість, а водночас і неочікуваність такого стану справ. Функція сентенції в цьому складному мовленнєвому акті полягає в увиразненні та обґрунтуванні нарікання. Крім того, спостерігається перлокутивний ефект узагальненого висловлення: з його допомогою мовець вдається до самозаспокоєння та репрезентує себе як досвідчену особистість, яка знає закономірності життя й не схильна панікувати у складних ситуаціях.

Отже, висловлення узагальненого змісту в структурі мовленнєвого акту нарікання створюють сприятливий ґрунт для того, щоб співрозмовник змирився із несприятливими обставинами, на які він скаржиться, через усвідомлення об'єктивних тенденцій, які панують незалежно від волі людини.

Втішання як одному з різновидів емоційних висловлень властива своєрідна функція впливу на поведінку та настрої співрозмовника. Його комунікативна настанова полягає в тому, щоб підбадьорити співрозмовника у скрутній ситуації, додати йому оптимізму та віри в себе, знайти якісь позитивні сторони навіть у неприємних і важких моментах. Мовець вдається до висловлень узагальненого змісту з метою втішання співрозмовника в особливо напружених ситуаціях для формування міцної моральної опори. Часто вживання висловлень узагальненого змісту детерміноване особистістю мовця, який намагається викликати прихильність у співрозмовника. Для цього прагматичного класу характерними є вживання емоційно-експресивної лексики, вигуків. Для прикладу можна навести діалог:

Герасим. *(Хвата пачки одну за другою). Бумага! Обманів!*

Савка. *От же збожеволіє! Куме, заспокойтесь. Що з воза впало, те пропало* (І. Карпенко-Карий). Мовець у базовому мовленнєвому акті намагається підбадьорити свого співрозмовника. Він уживає висловлення узагальненого змісту *Що з воза впало, те пропало* не тільки щоб продемонструвати адресату невідворотність втрати, а й послабити силу марних переживань.

Мовець долучає висловлення узагальненого змісту до акту втішання, щоб акцентувати свою досвідченість у певних справах, яка стимулює його до підбадьорення адресата, наприклад:

– *Ти, Пашо, не хвилюйся. Як тобі відомо, зі мною ж все скінчилось благополучно – Михася народила.*

– *Я рада, – сказала Параска так, ніби Ольга розповіла їй про якусь вчорашню подію.*

– *І в тебе все буде благополучно. Природа сама дбає про те, щоб усе було гаразд* (Ф. Кравченко). Ольга, заміжня жінка й матір, втішає молоду Параску, яка чекає дитину. Мовець підкріплює втішання апелюванням до власного досвіду, ілюструючи слухачеві благополучне завершення подібної ситуації. Натомість висловлення узагальненого змісту демонструє природну закономірність такого стану справ, додає втішанню більшої переконливості.

Отже, висловлення узагальненого змісту в структурі складних мовленнєвих актів – експресивів сприяють реалізації комунікативного наміру мовця та виконують певне функціональне навантаження.

Література:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С. Бацевич ; ред. Є. А. Карпіловська, Л. М. Полюга. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Гусліста Л. О. Негативна етична оцінка у контекстах осуду (на матер. сучасної публіцистики): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / Л. О. Гусліста. – Харків, 2002. – 18 с.
3. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення: Навч. посібник для філол. ф-тів / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища школа, 1985. – 127 с.
4. Серль Дж. Класифікація иллокутивних актів // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.17. – М. : Прогресс, 1986. – С. 170–194.
5. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт // Зарубежная лингвистика. – Ч. 2. – М., 1999. – С. 217–265.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Карпенко-Карий І.К. Вибрані п'єси / І. К. Карпенко-Карий. – К. : «Дніпро», 1976. – 298 с.
2. Старицький М. Твори; [В 8 т.] – Т. 3: Драм. твори. – К. : Дніпро, 1964. – 563 с.
3. Бондарчук П. Ф. Зорі живуть довго: Повісті, оповідання / П. Ф. Бондарчук. – Донецьк : Донбас, 1984. – 199 с.
4. Гуцало Є. Вибрані твори; [В 2 т.] – Т. 1: Повісті. – К. : Радян. письменник, 1987. – 573 с.
5. Кравченко Ф. В ім'я людини / Кравченко Ф. – Київ : Радянський письменник, 1976. – 212 с.